

Doctorand: **Ștefan Bejan**

Teza de doctorat:

Găgăuzii: origine, evoluție istorică, așezarea în Sudul Basarabiei

Rezumat

Din punct de vedere istoriografic, „problema găgăuză” reprezintă un subiect încă destul de controversat și prea puțin cercetat în mediul academic românesc. În primul rând, acest lucru se datorează faptului că istoria și cultura găgăuză nu s-au bucurat de o cercetare consistentă și amănunțită până la sfârșitul secolului al XX-lea. Totodată, investigarea unor astfel de teme s-a lovit de lipsa unor surse clare, mai ales până la sfârșitul veacului al XIX-lea.

Actualmente, istoria găgăuzilor din Basarabia a devenit un subiect care se bucură de o mare importanță, atât în Republica Moldova și în România, cât și în afara spațiului românesc. Un interes vădit pentru istoria găgăuzilor s-a observat în deceniile opt–nouă ale secolului al XX-lea, în condițiile în care pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice au avut loc mișcări de emancipare națională. În acest context, la Comrat și în alte localități s-a declanșat o adevărată mișcare de emancipare națională a găgăuzilor, care a culminat cu proclamarea Republicii Găgăuzia la 19 august 1990, ca parte componentă a Uniunii Sovietice. Prin urmare, aceste evenimente au suscitât interesul tot mai crescut al istoricilor din Republica Moldova, dar mai ales a celor din afara ei, pentru elaborarea unor studii referitoare la diferite evenimente și procese din istoria găgăuzilor.

Întrucât primele surse scrise despre găgăuzi au apărut abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, etnogeneza acestui poporului a creat largi dezbateri în mediul academic. Întreaga confruntare de idei s-a concentrat asupra elementelor caracteristice găgăuzilor și a stat la baza elaborării studiilor ulterioare cu privire la etnogeneza acestora. De-a lungul timpului, mai mulți istorici au încercat să elaboreze teorii despre acest subiect. Maria Marunecici, în urma intenselor cercetări desfășurate pe teren, conchide că în prezent ar exista 21 de teorii care explică etnogeneza găgăuzilor. Astrid Menz îi împarte, însă, pe istorici în două categorii: cei care le atribuie găgăuzilor o origine non-turcă și cei care îi consideră ca având o origine turcică.

Istoricii bulgari îi consideră pe găgăuzi un popor de origine bulgară, dar care în perioada otomană și-au păstrat credința, uitându-și, din păcate, limba, și reprezintă o teorie politică, apărută în Bulgaria pe parcursul anilor 1980, ca urmare a unei orientări naționaliste ce nega existența unei minorități turce pe teritoriul controlat de la Sofia. Conform altor teorii, găgăuzilor li se atribuia origini macedonene, iar alții îi considerau o populație străveche din Peninsula Balcanică, nesupusă procesului de romanizare.

Totuși, majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de studierea istoriei găgăuzilor îi atribuie acestui popor origini turanice, având ca argument temeinic factorul lingvistic. Însă, când cercetătorii au trebuit să decidă care anume dintre popoarele turanice a stat la baza formării găgăuzilor, acest pas s-a constituit într-un mare obstacol, istoricii întâmpinând o mare dificultate.

În mare parte, specialiștii turci le atribuie găgăuzilor origini selgiucide și realizează o conexiune între această teorie și istoria lui İzzeddin Keykavus, care ar fi migrat pe la anul 1261, alături de circa 60.000 de familii, în sudul Dobrogei, după lupta pentru tron a sultanatului de Iconium. Din câte se pare, selgiucizii ar fi fost musulmani. Istoricii turci consideră că, sub influența puterii bizantine, selgiucizii s-au convertit la creștinism, dar și-au păstrat limba. Adepții acestei teorii leagă și originile etnonimului „găgăuz” de numele conducătorului selgiucizilor și consideră că, în timp, numele Keykavus ar fi suferit modificări în „kaykavuz–gaygauz” și, într-un final, „gagauz”.

Datele istorice, antropologice și lingvistice ne conduc clar spre ipoteza unor origini turanice ale găgăuzilor. Ipotezele despre existența vlahilor turcizați sau a unor populații antice neromanizate sunt destul de superficial argumentate, dar și lipsite de date cu caracter istoric. Teza unor origini bulgare pare mai mult una politică și are mari lacune. În urma cercetărilor noastre, bazate pe surse istorice, lingvistice, dar și antropologice, am ajuns la concluzia că găgăuzii sunt un popor de sorginte oguză, bazându-ne pe faptul că limba actuală, găgăuza, se aseamănă cel mai mult cu limba vechilor oguzi. Din punct de vedere antropologic, Necrasova a ajuns la concluzia că după indicele facial, înălțime medie etc., găgăuzii prezintă cele mai multe asemănări cu oguzii. Subiectul cercetării întâmpină dificultăți deoarece, cu excepția selgiucizilor, atât pecenegii, cumanii, cât și oguzii au venit în Dobrogea concomitent. Singura certitudine pe care o avem despre sosirea strămoșilor găgăuzi în Balcani este aceea că aceștia sunt pre-otomani, iar arealul în care s-au format ca popor este nord-estul Bulgariei, sudul Dobrogei, în zona localităților Varna și Caliacra.

De altfel, etnonimul „găgăuz” pare să fie într-un fel sau altul legat de numele unui trib oguz. Deși „găgăuz” nu poate fi tradus într-o formă sau alta în niciuna dintre limbile turanice

sau chiar arabe, majoritatea ipotezelor despre originea etnonimului pornesc de la rădăcina cuvântului „oguz” și anume „gok-oguz” – oguzii albaștri, „ak-oguz” – oguzii albi și „hag-oguz” – adevărații oguzi. Însă niciuna dintre aceste teorii nu dispune de argumente veridice, prezentând mari lacune. Cu atât mai greu este să stabilim care dintre aceste popoare enumerate mai sus a reprezentat baza etnică a poporului găgăuz, deoarece toate acestea au fost asimilate și au dispărut între timp.

Majoritatea istoricilor găgăuzi încearcă să demonstreze faptul că prima statalitate găgăuză a fost creată în timpul lui Balica și Dobrotici. Mai exact, la mijlocul secolului al XIV-lea, în zona Dobrogei a fost înființat un stat, numit Carvuna Hora sau Despotatul lui Dobrotici. Istoricii găgăuzi contemporani au considerat că această formațiune statală a fost creată de găgăuzi. Singurele argumente sunt legate de numele primului conducător (Balica); după unele surse fiind considerat de neam cuman. De asemenea, se cunoaște că prima capitală a fost la Carvuna, o regiune unde s-a stabilit cea mai mare parte a găgăuzilor.

Este totuși destul de greu să conchidem că anumiți găgăuzii au fost cei care au stat la baza primei statalități dobrogene, mai ales că, analizând harta lui O. Tafrali, dar și alte surse istorice, observăm că Dobrogea a constituit dintotdeauna o regiune etnică destul de pestriță. Conștiința de neam/națiune a apărut abia în secolul al XIX-lea, iar în Evul Mediu mai degrabă vorbim despre termenul de conștiință locală, legată de localitatea sau regiunea unde s-au născut și au locuit cei vizați.

Prin urmare, considerăm că teoria istoricilor găgăuzi, despre faptul că statul lui Balica, Dobrotici și apoi Ivanco ar fi găgăuz, este o ipoteză care nu are acoperire științifică, fără să dispună de argumente solide. Niciun document al epocii nu conține informații cu privire la faptul că Dobrotici era găgăuz, oguz. Această teorie poate fi la fel de validă ca cele care pretind că Terterizii (din această dinastie provin cei trei) sunt bulgari sau vlahi, deci nu poate fi dată ca certitudine, nu se poate vorbi de un stat găgăuz în Dobrogea.

După cucerirea Dobrogei de către otomani, găgăuzii au intrat sub jurisdicția autorităților turcești. Anterior perioadei țariste, în sursele otomane, există puține informații despre găgăuzi. Ahmet Cebeci afirmă că „numele etnic de găgăuz nu a fost folosit în registrele oficiale turcești. Ei pot distinge poporul găgăuz doar după porecle pe care otomanii le foloseau atunci când se raportau la populației creștine”.

Înainte de a emigra spre teritoriul Basarabiei de Sud (Bugeac), majoritatea găgăuzilor locuiau în nord-estul Bulgariei–sudul Dobrogei. În a doua jumătate a secolelor XVIII–începutul secolului al XIX-lea, găgăuzii, alături de bulgarii și alte popoare de confesiune creștin–ortodoxă din Peninsula Balcanică (greci, sârbi etc.), au fugit de opresiunea națională

turcă și de persecuția religioasă, mutându-se la nord de Dunăre, în Țările Române sau Imperiul Rus.

Lipsa unor informații clare referitoare la numărul celor care au emigrat în Basarabia este explicată prin faptul că în documentele și literatura oficială acest grup etnic a fost identificat cu bulgarii. Alături de aceștia, găgăuzii apar în documentele oficiale și în literatura de specialitate din acea perioadă drept „coloniști bulgari (sau transdanubieni)”. În literatura științifică din secolul al XIX-lea au avut loc încercări palide de a-i diferenția pe găgăuzi de bulgari și de a stabili numărul exact al acestora. Primele date statistice oficiale și concrete despre numărul găgăuzilor au apărut abia în anul 1905, când au fost publicate materialele Recensământului General din 1897 în Imperiul Rus.

Așezarea coloniștilor transdanubieni în sudul Basarabiei a avut loc în condiții extrem de dificile, în dependență de urmările războaielor ruso-turce din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea-începutul secolului XIX și de politica țaristă din regiunea balcanică. Materialele de arhivă au demonstrat că găgăuzii au ajuns în Basarabia nu doar în timpul și după războiul ruso-turc din 1806-1812, dar și în perioadele anterioare secolului al XVIII-lea. Migrația spontană a găgăuzilor în nordul Dunării a avut loc chiar și în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. După o cercetare amănunțită a surselor istorice, Olga Radova repartizează migrația găgăuzilor din Peninsula Balcanică spre Basarabia în trei etape:

1. Prima jumătate a secolului al XVIII-lea;
2. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea;
3. În perioada 1819-1857.

Cea de-a doua etapă, care a fost și cea mai consistentă, include două valuri majore ale migrației găgăuzilor din Peninsula Balcanică spre sudul Basarabiei:

1. În perioada războiului ruso-turc din 1787-1791;
2. În perioada războiului ruso-turc din 1806-1812.

Sursele istorice au arătat că inițial găgăuzii s-au stabilit cu traiul în Bugeac, înainte ca tătarii nogai să fie strămutați. În scrierile sale, A. Skalkovsky a demonstrat că acești coloniști transdanubieni s-au stabilit în satele locuite încă de nogai. E clar că găgăuzii, la fel ca și tătarii, fiind de origine turanică și datorită apropierii limbii găgăuze cu cea a tătarilor, care aparține și grupului de limbi turcice, au putut să conviețuiască pașnic.

În secolul al XIX-lea, găgăuzii erau clasați etnic printre bulgari la efectuarea recensămintelor. Analizând listele migranților transdanubieni întocmite în perioada 1817-

1818, s-a dovedit că naționalitatea nu corespundea întotdeauna cu realitatea. În statistici, găgăuzii au fost înregistrați ca bulgari, greci, moldoveni, sârbi, români sau macedoneni. Probabil, aceste erori s-au comis ca urmare a faptului că găgăuzii nu erau încă recunoscuți drept o etnie aparte și din această cauză etnia reflecta cel mai probabil numele statului (sau al teritoriului) din care au venit. După cum menționează Valentin Moșcov, confuzia a apărut pe motiv că găgăuzii vorbeau limba turcă, dar nu știau să scrie în turcă și nici să citească, folosindu-se ca în biserică ori de limba greacă, ori de cea bulgară. De fapt, majoritatea găgăuzilor foloseau o scriere chirilică, numită de Pyotr von Koeppen [Peter Köppen] și valahă, deoarece era folosită în acele timpuri pe teritoriul Principatelor Române. Tot Koeppen, la 1853, a fost primul care încearcă să calculeze numărul găgăuzilor din Basarabia. Acesta, în baza scrierii pe care o foloseau găgăuzii, a ajuns la concluzia că în Basarabia locuiau aproximativ 22.000 de găgăuzi la jumătatea secolului al XIX-lea.

Considerăm că găgăuzii au ajuns în Bugeac nu numai de pe teritoriul Bulgariei moderne, dar și din întreaga Peninsulă Balcanică, din regiuni precum: Macedonia, Tracia, Dobrogea, Serbia, Herțegovina, Albania, Epir, Tesalia și Moldova de la vest de Prut.

Cauzele care au dus la așezarea găgăuzilor în sudul Basarabiei sunt multiple. În primul rând, găgăuzii au imigrat aici din necesitatea de a scăpa de presiunile economice la care au fost supuși de autoritățile otomane. Factorul religios a avut și el o influență sporită asupra venirii lor pe teritoriul Imperiului Rus (stat cu o puternică tradiție creștină). Dar poate ceea ce i-a atras cel mai mult pe găgăuzi spre ținuturile basarabene au fost privilegiile oferite de autoritățile țariste.

Inițial, situația socio-economică a găgăuzilor din Basarabia nu s-a îmbunătățit substanțial din cauza amânării, cu opt ani, promisiunilor făcute de Kutuzov coloniștilor în 1811. Găgăuzii și bulgarii au obținut o serie de privilegii în urma ucazului din 29 decembrie 1819:

1. Autonomia administrativă formată din patru ocoale (districte): Ismail, Prut, Bugeac, Cahul – unde coloniștii găgăuzi și bulgari reprezentau populația majoritară. În fruntea acestor districte se afla un prefect numit și salarizat de guvernul central rus.

2. Fiecare familie de coloniști a fost împroprietărită cu aproximativ 60 de desetine de pământ. În total, autoritățile ruse au alocat coloniștilor transdanubieni în jur de 500.000 de desetine de pământ, cu drept de moștenire din generație în generație.

3. Coloniștii au fost scutiți de impozite pe o perioadă de șapte ani.

4. Scutirea pentru o perioadă de 50 de ani de la prestarea serviciului militar.

Autoritățile de la Sankt Petersburg le-au oferit și multe alte concesiuni, cum ar fi scutirea de taxe pentru producerea alcoolului distilat, scutirea de la taxa pentru lemn etc. Aceste privilegii au fost oferite de puterea țaristă cu un scop bine determinat: crearea unui teritoriu compus dintr-un amalgam de elemente etnice, loiale împăratului. În această manieră, Rusia a urmărit să poată menține un control mai strâns asupra gurilor Dunării, un punct strategic din toate perspectivele. De asemenea, prin oferirea acestor privilegii a fost posibilă atragerea a cât mai multor coloniști de la sud de Dunăre, ceea ce a dus la creșterea populației alogene și la scăderea proporției băștinașilor. Coloniștii au avut rolul de a crea o bază alimentară ce urma să asigure cu produse de consum armatele țariste în campaniile militare viitoare. Tot acest lucru a creat o imagine mesianică și civilizatoare a Rusiei în Peninsula Balcanică.

În perioada 1857–1878, găgăuzii au trăit în două state separate: Principatul Moldovei și Imperiul Rus. În urma războiului ruso–turc din 1877–1878 cele trei județe retrocedate Moldovei, ca urmare a Tratatului de la Paris, au fost reanexate Imperiului Rus.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe teritoriul Basarabiei, în special în regiunea Bugeac, a avut loc un intens proces de colonizare care a schimbat în totalitate structura etnică a zonei. Regiunea Bugeac a fost populată în mare parte cu coloniști veniți de la sud de Dunăre și care au fugit de feudalii otomanii în căutarea unui mediu mai prielnic pentru viață, dezvoltare economică și socială.

După Tratatul de Pace de la Paris (1856), localitățile găgăuze care au trecut sub jurisdicția Principatului Moldovei s-au bucurat în continuare de privilegii. Caimacamii Teodor Balș și Nicolae Vogoride au oferit două hrisoave domnești în anii 1857–1858, prin care recunoșteau toate privilegiile oferite coloniștilor de către autoritățile țariste. Datorită acestor evenimente, relațiile dintre coloniștii găgăuzi și autoritățile române au fost foarte bune, aceasta și pe fondul politicii împăciuitoare pe care autoritățile române au dus-o față de găgăuzi. Datorită faptului că schela de la Ismail a fost declarată porto-franco, prețurile la majoritatea produselor au cunoscut o scădere importantă.

Tratatul de la Paris a oferit răgaz tuturor coloniștilor de a-și alege timp de 3 ani de zile locul de trai, fie în Principatul Moldovei, fie în Imperiul Rus. În aceste condiții, circa 3.000 de bulgari și găgăuzi au părăsit teritoriul Imperiului Rus și s-au așezat pe malul drept al Prutului. De cealaltă parte însă, peste 22.000 de coloniști bulgari și găgăuzi au emigrat din granițele Principatului Moldovei în teritoriile Imperiului Rus.

În această perioadă au avut loc o serie de reforme, atât în România, cât și în Imperiul Rus. Pe de o parte, găgăuzii s-au bucurat de numeroase privilegii oferite de administrația

românească, au cunoscut progres în dezvoltarea infrastructurii datorită Legii instrucțiunilor publice din 1864, în localitățile populate de găgăuzi s-au deschis școli, a crescut rata alfabetizării etc.

De partea cealaltă, găgăuzii care au rămas în granițele Imperiului Rus au fost deposedați de autonomia administrativ-teritorială și de privilegiile de care se bucurau. După 1873, când a fost lichidată autonomia Basarabiei și a fost transformată în gubernie, coloniștii au început să aibă același statut ca restul locuitorilor din Moldova controlată de autoritățile țariste, inclusiv au fost obligați să urmeze serviciul militar. Reformele burgheze din Imperiul Rus, dar și reorganizarea armatei țariste, făcută după model german, cea mai modernă armată la acele timpuri, a însemnat pentru conglomeratul de etnii din Basarabia, inclusiv cea găgăuză, un instrument ideal de rusificare.

Datorită privilegiilor de care s-au bucurat, dar și în baza reformelor din deceniile șase și șapte (atât în Rusia, cât și în România) a avut loc o dezvoltare fără precedent. Găgăuzii au ajuns una dintre cele mai înstărite etnii de pe teritoriul Basarabiei. În memoria colectivă a găgăuzilor, secolul al XIX-lea a rămas în amintire acestora drept o perioadă favorabilă de dezvoltare socio-economică. Bucurându-se de privilegiile oferite de autoritățile țariste, modul de viață al găgăuzilor a simțit o îmbunătățire semnificativă și le-a permis chiar crearea unui mediu de afaceri prielnic.

Acest lucru a contribuit la prezența unei natalități sporite în așezările locuite de găgăuzi, și, alături de migrația continuă de la sud la nordul Dunării, a atras după sine o creștere importantă a populației găgăuze pe parcursul întregului secol. Dacă la 1850 (urmărind datele oferite de Koeppen) în Basarabia trăiau aproximativ 22.000 de găgăuzi, la 1897 numărul acestora a atins 84.000 de persoane.

Creșterea numerică a populației din colonii a dus la o diminuare considerabilă a pământului care îi revenea unei familii. În consecință, în rândul acestei populații au apărut tot mai des solicitări de a pleca la est de Munții Ural. Doleanțele găgăuzilor nu au fost însă îndeplinite și, din totalul de 344 de cereri depuse de coloniști, doar 6 familii, ce însumau 33 de suflete, au reușit să emigreze în Siberia. Autoritățile țariste nu au luat măsurile necesare pentru a stăvili nemulțumirile țăranilor și a izbucni o revoltă generală în întreg Imperiul Rus. Impulsionați de revoltele din Rusia, găgăuzii, conduși de Andrei Gălățan, au proclamat Republica Găgăuză de la Comrat, care a avut însă o durată de doar șase zile, fiind înăbușită de armatele țariste.

După înăbușirea revoltei de către autoritățile țariste, au loc și primele migrații masive la est de Ural. Cel mai mare val de plecări spre ținuturile siberiene s-a desfășurat în perioada

1909–1913. Un total de 1.893 de familii de bulgari și găgăuzi au fost împrăștiate cu pământ, în valoare de 15–16 desetine, în teritorii din estul munților Ural.

Pe parcursul întregii Epoci Moderne, găgăuzii au reprezentat în mare parte o populație rurală. Așa se face că la 1918 peste 99% dintre găgăuzi locuiau în zona rurală, unde se ocupau, în mare parte, cu agricultura și creșterea animalelor. Acest lucru a făcut ca rata alfabetizării în rândul populației să fie foarte mică, doar 12% dintre bărbați și 2% dintre femei erau știutori carte. Analfabetismul a fost cauza principală care nu a permis crearea unei elite intelectuale găgăuze care să promoveze dezvoltarea culturii și a limbii. Acest aspect a făcut ca limba nativă a găgăuzilor să fie alcătuită dintr-un lexic turcesc arhaic și un împrumut masiv de cuvinte din limba rusă, română, bulgară și greacă. Cu toate acestea, o parte a tinerilor găgăuzi a reușit să facă studii medii și superioare, ajungând chiar să dețină și funcții importante în stat. Un astfel de exemplu este cel al lui Nicolai Eleanov, care a lucrat ca atașat diplomat al guvernului țarist în Istanbul. Trebuie să mai remarcăm și rolul marelui intelectual găgăuz, protoiereul Mihail Ceachir, care, prin activitatea sa culturală și educativă, a reușit să contribuie la resuscitarea atât a limbii și culturii autohtone, cât și a celei găgăuze.

Situația s-a îmbunătățit vizibil în perioada interbelică. Găgăuzii, alături de celelalte etnii din Regatul României, a beneficiat de prevederile Legii învățământului din 1924, care garanta învățământul de 7 clase obligatoriu și gratuit. Astfel, în majoritatea localităților găgăuze a fost resimțită o alfabetizare puternică încă din 1930. De exemplu, în localitatea Etulia, la 1930 deja 38,2% dintre bărbați cunoșteau să scrie și să citească în limba română. Statul român a încurajat profesorii din Vechiul Regat să meargă și să profeseze în localitățile unde populația majoritară era „alolingvă”. În acest scop, profesorilor li s-au oferit o serie de beneficii, cum ar fi sporul de 50% sau micșorarea stagiului de pensionare. Unii dintre tinerii găgăuzi au reușit chiar să obțină succese remarcabile la învățătură, ajungând importante figuri politice, culturale și activând chiar în domeniul științific, cum ar fi A. Bârlădeanu și G. Drăgan – academicieni români, N. Topciu – imunolog, Ion Fazlî – mare compozitor, membru al Uniunii Muzicienilor din România.

În perioada interbelică a avut loc un proces de emigrare a unor găgăuzi spre țările din America Latină (Brazilia și Argentina). O altă direcție a migrației găgăuzilor a reprezentat-o Republica Turcia. Spre sfârșitul anilor 1930 tot mai mulți găgăuzi au început să plece în Turcia, mișcare susținută chiar de ambasadorul Ankarei la București, Tanriover, și de protoiereul găgăuz, Mihail Ceachir.

În urma colaborării dintre autoritățile românești și cele turcești, în satele găgăuze din Basarabia au fost deschise școli cu limba turcă de instruire. În total, până la începutul celui

de-al Doilea Război Mondial au fost deschise 26 de școli cu predare în această limbă. Turcia a trimis și profesori care au fost repartizați în școlile din satele găgăuze și a furnizat materiale didactice necesare. În același timp, unii dintre tinerii dornici și interesați au fost trimiși la studii superioare în Turcia. În total, aproape 40 de tineri găgăuzi au fost trimiși la diferite universități din Turcia.

Din punct de vedere economic, localitățile găgăuze au cunoscut o transformare importantă. În numeroase dintre aceste așezări au avut loc lucrări de modernizare, de aprovizionare cu curent electric, construcția podurilor, a școlilor etc. În această perioadă, comuna Comrat a fost ridicată la rangul de oraș și a devenit cel mai important centru administrativ, economic și cultural al găgăuzilor.

Din punct de vedere demografic, a continuat creșterea populației, iar faptul că găgăuzii au fost percepuți la nivel oficial ca o etnie distinctă față de bulgari a dus la consolidarea conștiinței naționale, dar și la conservarea propriei culturi. Perioada interbelică a constituit pentru găgăuzi o etapă importantă din renașterea națională a acestora. Drepturile și libertățile garantate de Constituția României din 1923, Legea învățământului primar din 1924, dar și alte legi au oferit găgăuzilor posibilitatea de a se manifesta în toate sferele vieții, atât socio-economic, cât și cultural.

Conviețuirea în cadrul Regatului României le-a permis găgăuzilor integrarea în societatea românească și participarea la procesele politice din țară. Găgăuzii s-au înscris și au activat în calitate de membri ai marilor partide românești (Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc). De asemenea, în primii ani de după Marea Unire de la 1918, mai mulți găgăuzi și-au manifestat afinitatea pentru curentul de stânga. Începând cu anul 1930, în rândul populației găgăuze a avut loc o creștere constantă a simpatiei pentru extrema dreaptă. Atrăși de mesajul profund religios promovat de Garda de Fier, în localitățile cu o populație majoritar găgăuză au apărut mai multe organizații politice ale mișcării legionare.

Dacă în perioada interbelică nu a avut loc o schimbare radicală a modului de viață a populației găgăuze, după 1940, dar mai ales după sfârșitul celei de a doua conflagrații mondiale, societatea găgăuză a suportat o serie majoră de transformări.

În urma modificărilor teritoriale din vara anului 1940, populația găgăuză a fost împărțită în două entități politice diferite: Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) și Republica Sovietică Socialistă Ucraineană (RSSU). Astfel, 80% dintre găgăuzi au rămas în componența RSS Moldovenești, iar 20% au intrat în componența RSS Ucrainene. Pe lângă aceste modificări teritoriale, autoritățile sovietice au modificat radical activitatea economică, de la una tradițională la una de tip sovietic, în care colhozul era singura formă de organizare

economică. În faza incipientă, țăraniii găgăuzi nu au fost atrași de intrarea în colhozuri. În primul an de ocupație sovietică, doar 4% dintre totalul gospodăriilor țărănești din Basarabia a intrat în colhozuri, restul țăranilor preferând să prelucreze pământurile în mod tradițional. Majoritatea covârșitoare a celor înscriși în colhozuri, în primul an de administrație sovietică, erau țăranii săraci, care nu aveau pământuri și nici animale de care să se ajute în lucratul țarinei.

Seceta și Stalin și-au pus amprenta asupra vieții găgăuzilor după cel de-al Doilea Război Mondial. Foametea provocată de secetă și întreținută de autoritățile sovietice, care au purces la confiscarea cerealelor și a celorlalte produse alimentare, a declanșat unul dintre cele mai negre episoade din istoria Basarabiei. Lipsa gravă a alimentelor, igiena personală precară, dar și problema numărului mare de cadavre cauzate de război, au dus la răspândirea rapidă a o serie de boli infecțioase: tifosul, tuberculoza, malaria. În anul 1945, circa 100.000 dintre locuitorii RSSM-ului sufereau de tuberculoză, de malarie sau de tifos exantematic. Situația dramatică la care a fost supusă populația basarabeană, în special lipsa alimentelor, a făcut ca în unele localități țăranii să recurgă la jaf și acte de violență împotriva autorităților comuniste locale.

Deoarece găgăuzii locuiesc într-o zonă de stepă, aceștia au resimțit mai profund seceta și foametea din anii 1945–1947, iar rata mortalității în aceste zone, cauzată de distrofie alimentară, a fost una destul de ridicată. Caracterul de masă a foametei a provocat și fenomenul canibalismului. Din scrisorile trimise de cetățeni autorităților comuniste, dar și din rapoartele oficialilor trimiși în teritoriu să inspecteze situația, aflăm că la începutul anului 1947 foametea a avut un caracter generalizat. Este greu de stabilit cu exactitate numărul găgăuzilor morți în timpul foametei, din cauza faptului că în satele locuite de găgăuzi a fost larg răspândit fenomenul mormintelor comune ale victimelor foametei, așa încât mulți dintre cei morți i nu au fost semnalati nici într-un document oficial.

Evenimente din anii 1945–1947, caracterizate prin secetă, foamete și apariția altor boli, au contribuit esențial la intensificarea procesului de colectivizare. După depășirea momentelor tulburi, colectivizarea a început să prindă un contur mai profund. Astfel, deja în toamna anului 1948, aproximativ 80% dintre gospodăriile individuale din localitățile găgăuze erau înscrise în colhozuri.

Pe lângă colectivizare, secetă și foamete, în localitățile găgăuze au avut loc și deportări în masă. În special, cei vizați de către puterea sovietică au fost oponenții politici, intelectualitatea și clasa socială înstărită, având loc un intens proces de „deschiaburire”, dorindu-se într-un final crearea unui om nou, de tip sovietic.

Deși evenimentele legate de deportările săvârșite în deceniul cinci al secolului al XX-lea au fost mult timp negate de istoriografia sovietică și de către cea moldovenească, desecretizarea documentelor de arhivă ne-au oferit destule date despre represiunile politice din acea perioadă. Istoriografia contemporană și datele de arhivă scot la suprafață două valuri mari de deportări, la care a fost supusă populația găgăuză de pe teritoriul Basarabiei/RSS Moldovenească.

Primul val s-a produs în masă, în primul an de ocupație sovietică (1940–1941), adică înainte de izbucnirea războiului dintre URSS și Germania. În anii 1940–1941 au fost deportați, în special, foști primari, intelectuali sau alți oameni care au colaborat mai strâns cu autoritățile române în intervalul 1918–1940. Cel mai important val de deportări s-a desfășurat în perioada anilor 1949–1951, care a avut un impact social important asupra populației din Republică. Motivele care au stat la baza deportărilor din 1949 sunt legate de refuzul de a intra în rândul colhozurilor a unor categorii sociale, în special, țăranii înstăriți.

În fapt, întreaga epocă stalinistă, caracterizată prin colectivizare, foamete și deportări, a dus la moartea a sute de mii de oameni și a subminat, într-o mare măsură, economia Moldovei, atrăgând după sine importante mutații sociale și politice în viața găgăuzilor. Deportările au contribuit la înstrăinarea de la baștină a sute de familii, de cele mai multe ori intelectuali, oameni gospodari, tocmai în stepele siberiene, unde, în contact cu masele de oameni din acele ținuturi, au fost deznaționalizați și transformați în omul de tip nou, adică *homo sovieticus*.

La toate cele relatate mai sus putem adăuga și continuarea unui intens proces de deznaționalizare la nivel național și cultural. Cu toate acestea, găgăuzii, bulgarii și evreii s-au pronunțat, în mare parte, în favoarea sovieticilor și au devenit continuatorii propagandei.

Paralel cu deportările și foametea a avut loc începutul procesului de naștere a unei identități etnoculturale a găgăuzilor. Procesul poate fi atestat cronologic imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, când o echipă de specialiști a fost angajată de autoritățile de la Moscova pentru a studia problemele bulgarilor și găgăuzilor basarabeni. Începând cu anul 1957 a avut loc implementarea practică a Regulamentului „Cu privire la organizarea activității culturale și educaționale în rândul găgăuzilor”.

În acest context, putem vorbi despre importante realizări culturale: apariția primului alfabet găgăuz, publicarea primului ziar în limba găgăuză („Ana Sozu”) și au fost scrise o serie de lucrări despre istoria găgăuzilor. În anul 1958 a fost introdus învățământul în limba găgăuză în toate localitățile unde aceștia reprezentau majoritatea. Tentativa de a resuscita limba nativă a găgăuzilor a întâmpinat numeroase impedimente, deoarece nu s-a ținut cont de

faptul că limba nu avea încă stabilite normele literare, pedagogii nu aveau pregătirea necesară în domeniile de specialitate în limba găgăuză și nici nu existau materiale didactice. Din această cauză, la doar doi ani distanță, s-a renunțat la predarea în școli în limba găgăuză. Concomitent cu inițierea procesului de predare în limba natală, a fost lansată și ideea creării unei autonomii bulgaro-găgăuze în sudul RSS Moldovenești, proiect care însă nu s-a bucurat de succes.

În deceniile șapte și opt ale secolului al XX-lea a avut loc o dezvoltare rapidă în domeniul găgăuzologiei. În urma expedițiilor organizate de Academia de Științe a Moldovei în localitățile etnice, au fost colectate și întocmite numeroase studii asupra culturii materiale și spirituale a găgăuzilor din Basarabia. Materiale au fost publicate în articole și monografii. Printre găgăuzologii din acea perioadă se remarcă Stepan Curoglo, autor a numeroase studii despre familia tradițională găgăuză, despre căsătorie, rit funerar și chiar o problemă destul de sensibilă legată de inferioritatea femeii față de bărbat, solicitând schimbarea rolului și a statutului femeii găgăuze.

În perioada sovietică, la fel ca și în timpul perioadei țariste, populația găgăuză avea cea mai ridicată rată a natalității din RSSM. În medie, la 1.000 de oameni se nașteau anual 45 de copii. Acest lucru a făcut ca timp de 30 de ani (1959–1989) numărul găgăuzilor să crească de 1,6 ori, de la 95.865 în 1959 la 153.458 în 1989. În rândul populației găgăuze, precum și în rândul celorlalte etnii din RSSM, a avut loc un continuu și benevol proces de rusificare prin intermediul colhozurilor, al școlilor, al presei și, mai târziu, al radioului și televiziunii. Acest proces de asimilare este demonstrat și prin datele statistice. De exemplu, dacă la recensământul din 1979, 95,7% dintre găgăuzii din RSSM își atribuiau limba găgăuză ca limbă maternă, la cel din 1989 doar 91,2% dintre găgăuzi o considerau drept limbă maternă. Această scădere a avut loc în favoarea limbii ruse, care, în 1989, era considerată limbă maternă de 7,4% dintre găgăuzii din RSS Moldovenească, față de 3,2% în anul 1979.

Găgăuzii au simțit un progres în viața economică, socială și cotidiană, datorită creșterii economice și îmbunătățirii modului de viață. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, mijloacele de informare și comunicare s-au răspândit și au devenit accesibile pentru găgăuzi. Doar că aceste îmbunătățiri sunt specifice pentru întreg globul pământesc și nu reprezintă neapărat un merit al puterii comuniste. În localitățile din întreaga Uniune Sovietică au fost construite școli în care copiii învățau, obținând chiar diplome de studii de specialitate și superioare. Toate aceste aspecte au consolidat identitatea civică și au contribuit la creșterea loialității sporite a găgăuzilor față de URSS.

În urma decăderii politice și economice a Uniunii Sovietice, în întreg spațiul sovietic au avut loc mișcări de emancipare națională. În aceeași perioadă s-a desfășurat o întreagă mișcare de emancipare națională a găgăuzilor, culminând cu proclamarea Republicii Găgăuzia în anul 1990. Sfârșitul secolului al XX-lea a fost caracterizat printr-o mobilizare etnică fără precedent a găgăuzilor, cauzată de dorința acerbă de afirmare ca un popor distinct și având drept efect o serie de transformări în plan politic, social, economic, dar mai ales cultural. Aceasta este perioada când are loc nașterea unei noi identități etnoculturale în răsăritul Europei.

Până la recunoașterea internă și internațională a Autonomiei Găgăuze a existat un drum lung, caracterizat printr-o confruntare politică între autoritățile de la Comrat și cele de la Chișinău, care ar fi putut escalada chiar și într-un conflict militar. Într-un final, din cauza tensiunilor cu autoproclamata republică de la Tiraspol, a implicării armate și diplomatice a Federației Ruse, dar și implicarea diplomației turcești, au obligat cele două părți să cedeze din pretenții și, la 1994, a fost proclamată Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia.

Perioada cuprinsă între anii 1989 și 1994 ar putea fi considerată neproductivă, dar, până la urmă, a fost un preludiv al acordului de partajare a puterii care a urmat. Actuala elită din Comrat consideră că jucătorii externi au avut un rol important și în legătură cu începutul fondării Autonomiei, în special, președintele de atunci al Turciei, Suleyman Demirel, precum și armata rusă, care a intervenit la timp pentru a preveni vărsarea de sânge. Dacă autoritățile turce au intervenit doar diplomatic în „problema găgăuză”, susținând independența și integritatea Republicii Moldova pe de o parte, dar dorind un statut autonom pentru găgăuzi pe de altă parte, atunci Federația Rusă a intervenit chiar și armat, susținând cele două mișcări separatiste de la Comrat și Tiraspol.

Activiștii găgăuzi, care au început să se organizeze la sfârșitul anilor 1980, au devenit actori politici mai importanți în următorul deceniu. Inițial, au fost angajați într-o luptă cu moldovenii împotriva represiunii regimului sovietic, dar puterea tot mai mare a vocilor naționaliste din Frontul Popular din Moldova i-a determinat să se despartă de această mișcare. Această separare a marcat începutul unui lung proces de luptă politică, ce a obținut stabilitate odată cu acordarea statutului teritorial autonom în anul 1994.

După proclamarea UTA Găgăuzia la 23 decembrie 1994, noile autorități regionale și elitele locale au dus o luptă pentru scrierea propriei istorii, resuscitarea limbii găgăuze, fiind realizat un nou alfabet găgăuz pe baza celui latin, ducându-se o întreagă campanie pentru crearea unor titani naționali, instrumente esențiale pentru orice identitate națională.

Totuși, cultura rusă cea sovietică au lăsat o amprentă adâncă în crearea conștiinței de sine a găgăuzilor. Din această cauză, naționalismul găgăuz de după 1990 a fost în mare parte o continuare a naționalismului de tip sovietic. Prin urmare, ceea ce nu au reușit autorităților țariste, au izbutit destul de bine autorităților sovietice. Drept urmare, formarea autonomiei găgăuze, survenită în urma revendicărilor elitelor locale, pare de multe ori să nu îndeplinească scopul declarat, acela de a conserva limba și identitatea culturală. Pare, mai degrabă, că funcționează pentru a continua includerea găgăuzilor în spațiul cultural și lingvistic rusesc, dar și ca trambulină de lansare a intereselor pe care le are Rusia pentru Republica Moldova.

Așadar, limba rusă este și limba de comunicare în regiune, dar și limba în care sunt întocmite toate actele oficiale, iar limba găgăuză pierde zilnic teren în fața limbii ruse sau, mai nou, în fața limbii române. Acest lucru se întâmplă ca urmare a faptului că găgăuzii nu văd o perspectivă de viitor în cunoașterea propriei limbi. Intelectualii au avut numeroase încercări de a îmbogăți lexicul găgăuz, în special, în domeniul tehnic, din dorința de a organiza un curriculum exclusiv în această limbă. S-a încercat preluarea unor cuvinte din limba modernă turcă, dar, într-un final, au ajuns la concluzia că elementele lexicale din limba turcă sunt străine găgăuzilor și ar fi de dorit să se utilizeze împrumuturile deja cunoscute tuturor, majoritatea din limba rusă.

O altă latură a identității post-sovietice a găgăuzilor este legata de afinitatea lor pentru simbolismul sovietic, venerarea excesivă a simbolurilor și liderilor sovietici, iar orice încercare de desovietizare (prin schimbarea denumirii străzilor cu nume sovietice, condamnarea deportărilor etc.) a dus la ample dezbateri și proteste ale societății civile.

Aceste aspecte sunt cu atât mai paradoxale, cu cât găgăuzii reprezintă un popor cu o puternică tradiție creștin-ortodoxă, iar afilierea lor la comunism și ortodoxism în același timp este de-a dreptul incompatibilă. De altfel, ortodoxismul și moștenirea lingvistică turcică sunt cei doi piloni care au stat la baza procesului de formare a identității etnoculturale. De fapt, anume apartenența la lumea turcică și la cea ortodoxă este în același timp un aspect foarte important al identității etnice a găgăuzilor, deoarece aceasta reprezintă originalitatea pe fundalul Moldovei aproape în întregime ortodoxă.

Un alt aspect al identității etnoculturale găgăuze post-sovietice este legat de o continuă frică de „românizare”. Această frică a alimentat de-a lungul timpului și o poziție profund anti-occidentală. Practic, apropierea Republicii Moldova de Uniunea Europeană este automat catalogată drept pregătirea terenului pentru unirea cu România. Din această cauză, în ciuda investițiilor masive venite din Uniunea Europeană, găgăuzii și-au manifestat mai mereu afinitatea pentru apropierea Republicii Moldova de Rusia. Cele mai reprezentative astfel de

evenimente au fost Referendumul din februarie 2015 și alegerile din octombrie 2016, când găgăuzii au votat masiv pentru menținerea Republicii Moldova în spațiul de influență al Rusiei.

Acest fenomen nu se produce neapărat din cauza unei simpatii „inerente” față de ruși, ci datorită memoriei istorice colective a acestui popor despre bunăstarea strămoșilor pe aceste pământuri încă din perioada Imperiului Rus, ulterior a Uniunii Sovietice.

În pofida deportărilor, foametei organizate, la care au fost supuși găgăuzii în a doua jumătate a secolul al XX-lea, conștiința de sine a acestui popor a păstrat amintirea unor acțiuni civilizatoare ale Rusiei, fiind cea care i-a salvat de represiunile otomane în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea—începutul secolului al XX-lea, transferându-i în Bugeac și ajutându-i să-și conserve limba și cultura proprie. De asemenea, evenimentele din anii 1990, care au fost foarte aproape să escaladeze într-un conflict armat, au creat încă o repulsie față de autoritățile moldovenești și o mai mare simpatie față de Rusia, care a avut o contribuție importantă la crearea Republicii Găgăuzia în 1990.

Bibliografie

Documente inedite

- Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova (Arhivele Naționale din Republica Moldova) [ANRM]:
Fond 2, inventar 1, dosarele: 10, 65 și 372.
Fond 5, inventar 2, dosarele: 439, 442 și 563.
Fond 24, inventar 1, dosar 3.
Fond 727, inventar 2, dosarele: 100 și 21.
- Arhiva Președintelui Federației Ruse [APFR]:
Fond 3, inventar 30, dosar 349.

Documente edite

- Bobeico, I. (coord.), *Коммунистическая подполье в Бессарабии 1918–1940. Сборник документов и материалов* [*Organizațiile subterane comuniste din Basarabia 1918–1940. Colecția de documente și materiale*], vol. I, Chișinău, 1987.
- *Полное Собрание Законов Российской Империи* [*Colecția completă a legilor din Imperiul Rus*], vol. V, 1830, Sankt-Petersburg, 1831.
- *Полное собрание законов Российской империи* [*Colecția completă de legi ale Imperiului Rus*], vol. XXIX, 1806–1807.
- *Полное собрание законов Российской Империи* [*Colecția completă de legi a Imperiului Rus*], 1818.
- *Полное собрание законов Российской Империи* [*Colecția completă de legi a Imperiului Rus*], 1819.
- *Полное собрание законов Российской Империи* [*Colecția completă de legi a Imperiului Rus*], vol. XXXIII, 1858, Sankt-Petersburg, 1860.
- *Constituția Republicii Moldova* din 29.07.1994.
- *Declarația suveranității Republicii Sovietice Socialiste Moldova*, nr. 148 din 23 iunie 1990, în „Veștile” nr. 8 (192), 1990.
- *Декларация о государственном суверенитете гагаузской республике* [*Declarația de suveranitate a Republicii Găgăuzia*], Comrat, 1990.

- Legea din UTA Găgăuzia, nr. 30 din 26 octombrie 2018, *Cu privire la extinderea domeniului de activitate a limbii găgăuze*.
- Legea nr. 344 din 23.12.1994, disponibilă online:
<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=311656&lang=1>.
- Legea nr. 3462 din 31.08.1989 cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină, publicată la 01.09.1989, în „Vestile”, nr. 9, 1989.
- Manuilă, Sabin (coord.), *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1931.
- Pasat, Valeriu, *Трудные страницы истории Молдовы 1940–1950-е гг.* [*Pagini dificile din istoria Moldovei (1940–1950)*], Moscova, 1994.
- Idem, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești, 1940–1950*, Moscova, 2006.
- Poștarencu, Dinu, *O istorie a Basarabiei în date și documente, 1812–1940*, Chișinău, 1998.
- *Итоги всесоюзный переписи население* [*Rezultatele recensământului general în întreaga Uniune*], tomul „RSS Moldovenească”, Moscova, 1961.
- *Всероссийский переписи население* [*Rezultatele recensământului general în întreaga Uniune*], Moscova, 1991.
- *Recensământul general al populației din Federația Rusă*, 2002, disponibil online:
<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>.
- *Recensământul populației din Republica Moldova din 2014*, disponibil online:
<http://recensamant.statistica.md/ro/dissemination/person/30a250583bc20cf070ab6c9189508fcc>.
- *Rezoluția nr. 443 din 29.12.1990 despre Decretul Președintelui URSS din 22 decembrie 1990 „Cu privire la măsuri pentru a normaliza situația din Republica Sovietică Socialistă Moldova”*.
- *Sondaj: Integrarea populației din UTA Găgăuzia și raionul Taraclia*, Institutul pentru Politici Publice, Chișinău, 2016.
- *Statistica populației orașului Vulcănești în anul 2017*, disponibilă online:
http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice__POP010/POP010300reg.px/table/tableViewLayout1/?rxid=2345d98a-890b-4459-bb1f-9b565f99b3b9.
- Tufar, N. H.; Tufar, N. N.; Kinayatulî, Z., *Комратская республика 1906 года* [*Republica Comrat din 1906*], Comrat, 2015.

- Țaranov, Valentin (coord.), *Коллективизация крестьянских хозяйств в правобережных районах Молдавской ССР. Документы и материалы* [*Colectivizarea fermelor țărănești în raioanele de pe malul drept al RSS Moldovenești. Documente și materiale*], Chișinău, 1969.
- Țăranu, Anatol, *Голод в Молдове (1946–1947): сборник документов* [*Foametea în Moldova (1946–1947): colecție de documente*], Chișinău, 1993.

Presă

- „Leninskoe slovo”.
- „Vesti Gagauzii”.

Lucrări generale

- Agachi, Alexei, *Războiul ruso-turc din anii 1806–1812 și ocupația militară rusă a Moldovei și Țării Românești. Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812*, în „Revista Militară”, nr. 2 (12), 2014, pp. 91-120.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, revised edition, Londra–New York, 1991.
- Belova, Elena, *Миграционная политика на юге Российской Империи и переселения болгар в Новороссийский край и в Бессарабии (1751–1871 гг.)* [*Politica de migrație în sudul Imperiului Rus și colonizarea bulgarilor în regiunea Novorossiysk și Basarabia (1751–1871)*], Moscova, 2004.
- Berg, Leonid, *Бессарабия. Страна – люди – экономика*. [*Basarabia. Țară – oameni – economie*], Petrograd, 1918.
- Idem, *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность* [*Populația Basarabiei. Numărul populației și componența etnică*], Petrograd, 1923.
- Besançon, Alain, *Sfânta Rusie*, traducere din limba franceză de Vlad Russo, București, 2013.
- Bitoleanu, Ion, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare – Dobrogea*, București, 1979.
- Brătianu, Gheorghe I., *Marea Neagră*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1988.
- Idem, *Basarabia: drepturi naționale și istorice*, București, 1995.
- Broyan, D., *Период трансформации в российском языке* [*Perioada de transformare în limba rusă*], în „Vestnik MGIMO–Universiteta”, nr. 4, 2017, p. 165-182.

- Bubuioc, Mariana, *Stabilirea relațiilor politico-diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Turcia în anii 1991–1994*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, nr. 10 (110), 2017, pp. 260-266.
- Cașu, Igor, *Teroarea comunistă în Moldova sovietică și reabilitarea memoriei*, în *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România. Raport Final*, vol. editat de Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu și Cristian Vasile, București, 2007, pp. 213-244.
- Idem, *Mișcarea de eliberare națională în RSSM, 1989–1991: unele contribuții*, în „Tyragetia”, vol. 7 (22), nr. 2, 2013, pp. 291-303.
- Idem, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924–1956*, Chișinău, 2014.
- Cazacu, Matei; Nicolas Trifon, *Republica Moldova. Un stat în căutarea națiunii*, Chișinău, 2017.
- Ciobanu, Radu Ștefan, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul XIV*, în „Pontica”, 2, 1969, pp. 401-412.
- Cornea, Sergiu, *Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupația țaristă (1812–1917)*, Brăila, 2019.
- Cozma, Artur, *Cauzele destrămării Uniunii Sovietice*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, nr. 3 (33), 2010, pp. 72-79.
- Crețu, Vasile, *Legislația românească în domeniul învățământului primar (1918–1940)*, în „Akademos”, nr. 2 (49), 2018, pp. 78-85.
- Digol, Serghei, *Операция “Юг” 1949 года в левобережной Молдавии: забытый фрагмент “реабилитированной” памяти [Operațiunea „Sud” din 1949 pe malul stâng al Nistrului: un fragment de istorie reabilitat]*, în „AbImperio”, nr. 2, 2004, pp. 269-296.
- Dimitriev, Pavel, *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772–1773, 1774 и 1808 гг.) [Populația Moldovei (în baza materialelor de la recensămintele din 1772–1773, 1774 și 1808)]*, Chișinău, 1975.
- Duminică, Ivan, *Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774–1856)*, Chișinău, 2017.
- Filip, Corneliu, *Transnistria: istoria unui conflict înghețat*, Iași, 2011.
- Ghizer, Serghei, *Турецкий источник по истории буджакский ногайцев [Surse turcești despre tătarii nogai din Bugeac]*, în „Ucraina de Sud”, disponibil la:

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1740-1760/MustafaIII/03.1759.htm>.

- Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, vol. II, București, 1943.
- Grek, Ivan; Rusev, Nicolai, *1812: поворотный год в истории Буджака и заданайских переселенцев* [1812: anul de cotitură în istoria Bugeacului și a coloniștilor transdanubieni], Chișinău, 2011.
- Gribincea, Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944–1950*, Cluj-Napoca, 1995.
- Gusti, Dimitrie (coord.), *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938.
- Hughes, James; Sasse, Gwendolyn, *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*, New York, 2002.
- Huntington, Samuel, *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности* [Cine suntem noi? Provocările identității naționale americane], Moscova, 2004.
- Iorga, Nicolae, *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, 1912.
- Jireček, Konstantin, *Das Fürstenthum Bulgarien, seine Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung, wirthschaftliche Zustände, geistige Cultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte*, Praga–Viena–Leipzig, 1891.
- Kabuzan, Vladimir, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII–первая половина XIX в.)* [Populația Basarabiei și malului stâng al Nistrului (sfârșitul veacului al XVIII-lea–începutul secolului al XIX-lea)], Chișinău, 1974.
- King, Charles, *Moldovenii: România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2005.
- Klaus, A., *Наши колония* [Coloniile noastre], Sankt-Petersburg, 1869.
- Kolstø, Pål, *Territorial Autonomy as a Minority Rights Regime in Post-Communist Countries*, disponibil la: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/35646/TA_for_Kymlicka.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- Kosienkowski, Marcin, *The Ethnic Policy of Moldova*, în *Ethnic Policy in Contemporary East Central European Countries*, vol. editat de Henryk Chałupczak, Radosław Zenderowski și Walenty Baluk, Lublin, 2015, pp. 261-302.
- Lungu, Vladimir, *Политика террора и грабежа в Бессарабии, 1918–1920 гг.* [Politica de teroare și jaf în Basarabia, anii 1918–1940], Chișinău, 1979.

- Malacenco, Alexandru, *NKGB, tineretul și intelectualii în RSS Moldovenească în primii ani postbelici*, în vol. *O utopie devenită realitate: învățământul superior în RSS Moldovenească – de la planificare la reproducere*, Chișinău, 2020, pp. 122-140.
- Mărculeț, Vasile, *Considerații asupra implicării Dobrogei și Țării Românești în relațiile internaționale din spațiul mediteranean–pontic din deceniul opt al secolului al XIV-lea*, în „Peuce”, s. n., VII, 2009, pp. 393-410.
- Meșeriuc, Ion, *Переселение болгар в южную Бессарабию. 1828–1834 гг.* [*Colonizarea bulgarilor în sudul Basarabiei în anii 1828–1834*], Chișinău, 1965.
- Moraru, Alexandru, *Canibalismul provocat de sovietici în Basarabia*, disponibil la <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/canibalismul-provocat-de-sovietici-in-basarabia>.
- Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, București, 2017.
- Olaru–Cemîrtan, Viorica, *Deportările din Basarabia, 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău, 2013.
- Pasat, Valeriu, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău, 2011.
- Pârvu, Dumitru, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale*, București, 2013.
- Ploscaru, Nelu–Constantin, *Formarea națiunilor*, curs universitar, disponibil la: http://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2012/12/an2sem2-ploscaru_formarea_natiunilor.pdf.
- Pop, Ioan–Aurel; Scurtu, Ioan (coord.), *200 din istoria românilor dintre Prut și Nistru (1812–2012)*, București, 2012.
- Purici, Ștefan, *Istoria Basarabiei*, București, 2011.
- Rusu, Gelu, *Reședințele despoților dobrogeni în secolul al XIV-lea*, disponibil la: http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcsc/bcsc_3/12_rusu.pdf.
- Scîlîfos, Eugen–Tudor, *Problema Basarabiei în raporturile franco–britanice după războiul Crimeii (1856)*, în „Akademos”, nr. 3 (38), 2015, pp. 123-127.
- Scurtu, Ioan, *Istoria Basarabiei: de la începuturi până la 1998*, București, 1998.
- Idem (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, *România întregită*, Editura Enciclopedică, București, 2003.
- Idem, *Basarabia în relațiile româno–sovietice (1918–1947)*, disponibil la: <http://www.ioanscurtu.ro/basarabia-in-relatiile-romano-sovietice-1918-1947/>.

- Skalkovschii, Apolon, *Болгарскія колоніи в Бессарабіи і Новоросійскомъ краѣ* [*Coloniile bulgărești în Basarabia și regiunea Novosibirsk*], Odessa, 1848.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Londra, 1988.
- Sornikov, Petru, *Молдавская самобытность* [*Identitate moldovenească*], Tiraspol, 2007.
- Stăvilă, Veaceslav, *Evoluția componenței naționale a elitei politico-economice a RSSM, 1940–1991*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, 1996, pp. 38-46.
- Șișcanu, Ion, *Foametea din RSS Moldovenească în anii 1946–1947*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 4, 2012, p. 112-122.
- Tomuleț, Valentin, *Basarabia în Epoca Modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, 2014.
- Țăranu, Anatol, *Înfometarea Moldovei postbelice sub regim sovietic (1946–1947)*, în „Akademos”, nr. 2 (41), 2016, pp. 117-125.
- Țicu, Octavian, *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924–1989)*, Chișinău, 2018.
- Varzari, Alexander; Stephan, Wolfgang; Stepanov, Vadim; Raicu, Florina; Cojocaru, Radu; Roschin, Yuri; Glavce, Cristiana; Dergachev, Valentin; Spiridonova, Maria; Schmidt, Horst D.; Weiss, Elisabeth; *Population history of the Dniester–Carpathians: evidence from Alu markers*, în „Journal of Human Genetics”, 52, 2007, pp. 308-316.
- Vasilevskii, Vasilii, *Византия и печенегу (1048–1094)* [*Bizanțul și pecenegii (1048–1094)*], vol. I, Sankt-Petersburg, 1908.
- Vasilos, Vasile, *Politica de colonizare și de deznaționalizare promovată de țarism în Basarabia (1812–1917)*, disponibil la: http://www.utm.md/meridian/2009/MI_4_2009/21_Vasilos_V_Colonizarea.pdf.
- Idem, *Marile puteri și anexarea Basarabiei la 1812*, disponibil la: https://utm.md/meridian/2012/MI_3_2012/14_Art_Vasilos_Anexarea_Basarabiei_la_1812.pdf.
- *** *История коллективизации сельского хозяйства и укрепления колхозов Молдавии* [*Istoria colectivizării agriculturii și întărirea colhozurilor din Moldova*], Chișinău, 1967.
- *** *Становление и развитие колхозного строя в Молдавской* [*Formarea și dezvoltarea sistemului agricol colectiv în RSS Moldovenească*], Chișinău, 1971.

- *** *Consolidarea coeziunii sociale și a unei identități comune în Republica Moldova. Probleme cheie și recomandări practice*, Chișinău, 2017.
- *** *Istoric al orașului Babadag*, disponibil la: <https://www.primariababadag.ro/index.php/istoric-oras-babadag>.

Lucrări speciale

- Angheli, Fedor, *Гагаузская Автономия. Люди и факты (1989–2005)* [*Autonomia Găgăuză. Oameni și fapte (1989–2005)*], Chișinău, 2006.
- Idem, *Очерки истории гагаузов – предки огузов* [*Schițe din istoria găgăuzilor – urmașii oguzilor*], Chișinău, 2007.
- Idem, *Краткая история гагаузов* [*Scurtă istorie a găgăuzilor*], Chișinău, 2010.
- Idem, *Чьи интересы защищают гагаузы? Ответ министру-румыноунионисту* [*Interesele cui le apără găgăuzii? Răspuns ministrului româno-unionist*], disponibil la: <https://regnum.ru/news/polit/1638581.html>.
- Anikin, Nikita, *Проблемы этнической идентификации гагаузов Молдавии* [*Problemele identificării etnice a găgăuzilor din Moldova*], Moscova, 2009.
- Bajora, Anatolie, *Cine sunt găgăuzii și unde s-au format ei? Un punct de vedere*, în „Enciclopedia. Revista de istorie și științe enciclopedice”, nr. 1 (8), 2015, p. 60-63.
- Bejan, Ștefan, *Cealaltă Găgăuzie*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/cealalta-gagauzie-23866.html/>.
- Idem, *De ce conducerea Găgăuziei vrea să oficializeze drapelul unei mișcări ilegale*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/de-ce-conducerea-gagauziei-vrea-sa-oficializeze-drapelul-unei-miscari-ilegale-20771.html/>.
- Idem, *De ce iubesc găgăuzii Rusia și acceptă bani europeni*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/de-ce-iubesc-gagauzii-rusia-si-accepta-bani-europeni-27465.html/>.
- Idem, *Găgăuzii l-au făcut pe Dodon președinte. Lecția pe care trebuie să o învățăm*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/gagauzii-l-au-facut-pe-dodon-presedinte-lectia-pe-care-trebuie-sa-o-invatam-10105.html/>.
- Idem, *Investițiile străine, oxigen în Găgăuzia*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/investitiile-straine-oxigen-gagauzia-22075.html/>.

- Idem, *Oameni din Găgăuzia. Gavril Gaidarji a pus bazele alfabetului găgăuz în grafie latină*, disponibil la: <http://moldnova.eu/ro/oameni-din-gagauzia-gavril-gaidarji-pus-bazele-alfabetului-gagauz-grafie-latina-18185.html/>.
- Benu, Veronica, *Foametea din anii 1946–1947 din sudul RSS Moldovenească. Raionul (Județul) Cahul*, în „Buletinul Științific al Universității de Stat «Bogdan Petriceicu Hasdeu» din Cahul. Științe Umanistice”, nr. 1 (3), 2016, pp. 124-133.
- Bercu, Oleg, *Evoluția social politică a populației găgăuze de la mijlocul secolului al XIX-lea și până la sfârșitul secolului al XX-lea*, Galați, 2016.
- Bulgar, Stepan, *Гагаузы во время отечественной войны* [*Găgăuzii în timpul Marelui Război pentru apărarea patriei*], în vol. *История и культура гагаузов* [*Istoria și cultura găgăuzilor*], Comrat–Chișinău, 2006, pp. 325-349.
- Idem, *Народного движения «Гагауз халкы» (1989–1994)* [*Mișcarea Populară „Găgăuz Halkı” (1989–1994)*], în „Rusin”, nr. 4 (6), 2006, pp. 163-173.
- Bulgar, Stepan; Duminică, Ivan, *Găgăuzii din Basarabia în contextul relațiilor româno-turce în perioada 1931–1940: istorie și personalități*, în „Archiva Moldaviae”, VII, 2015, pp. 57-78.
- Bulgar, Stepan, *Участие гагаузов в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.* [*Participarea găgăuzilor la Marele Război pentru apărarea Patriei din anii 1941–1945*], în „Вестник Брянского госуниверситета” [„Buletinul Universității de Stat din Bryansk”], nr. 2, 2016, pp. 28-36.
- Idem, *Румынский оккупационный режим в регионе проживания гагаузов в Бессарабии в 1941–1944 гг.* [*Regimul de ocupație român în regiunile locuite de găgăuzi în Basarabia în anii 1941–1944*], Tambov, 2016.
- Bulgar, Stepan; Dimcioglo, Iuri, *История гагаузов Украины* [*Istoria găgăuzilor din Ucraina*], Odessa, 2017.
- Capanji, Svetlana, *Горькие страницы нашей истории* [*Pagini amare ale istoriei noastre*], în „Vesti Gagauzii”, nr. 51–52, 14 iunie 2013, p. 4.
- Seachir, Dimitri, *Биографический очерк рода и фамилии Чакур* [*Note biografice ale familiei Seachir*], în vol. *Страницы истории и литературы гагаузов* [*Pagini din istoria și literatura găgăuzilor*], Chișinău, 2005, pp. 25-57.
- Seachir, Mihail, *Istoria găgăuzilor din Basarabia*, în vol. *Страницы истории и литературы гагаузов* [*Pagini din istoria și literatura găgăuzilor*], Chișinău, 2005, pp. 80-109.

- Cebotari, Piotr, *Село Гаўдар* [*Satul Gaidar*], Chişinău, 2012.
- Cimpoeş, Liubovi; Nicoglo, Diana, *25 de ani ai sectorului găgăuzologiei*, în „Akademos”, nr. 2 (25), 2012, pp. 129-132.
- Cimpoeş, Liubovi, *1812 Yilinda Düzenlenen Tarihsel Bükreş Antlaşmasınınin Gagauz Kaderinde Etkisi*, în *Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri, Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu*, vol. editat de Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa, 2018, pp. 133-141.
- Eadem, *Гагаузы Казахстана, Средней Азии и Северного Кавказа* [*Găgăuzii din Kazahstan, Asia Centrală și Caucazul de Nord*], în *Буджак: от прошлого к настоящему (Сборник статей к 80-летию Ивана Федоровича Грека)* [*Bugeac: de la trecut la prezent (Culegere de articole cu ocazia celei de-a 80-a aniversări a lui Ivan Fedorovici Grek)*], vol. editat de Ivan Duminiță, Chişinău, 2019, pp. 361-370.
- Ciurea, Cornel; Berbeca, Viaceslav, *Dosarul Găgăuz: evoluții și recomandări din partea societății civile din Republica Moldova*, Chişinău, 2015.
- Cristioglo, M., *Процесс коллективизации в Гагауз Ери* [*Procesul de colectivizare în Gagauz-Yeri*], Cimişlia, 2001.
- Curoglo, Stepan, *Свадьба и свадебный фольклор гагаузов* [*Nunta și obiceiuri de nuntă la găgăuzi*], în *Jenuri și specii folclorice*, Chişinău, 1972, pp. 149-162.
- Idem, *Гагаузские обряды, связанные с рождением ребенка (XIX–начало XX вв.)* [*Rituri găgăuze legate de nașterea unui copil (sec. al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea)*], în „Vesti a AŞ a RSSM: o serie de societăți”, nr. 2, 1973, pp. 91-93.
- Idem, *Поминальные обряды и обычаи гагаузов в XIX–начале XX вв* [*Rituri și obiceiuri de înmormântare ale găgăuzilor din secolul XIX-lea–începutul secolului XX-lea*], în în „Vesti a AŞ a RSSM: o serie de societăți”, nr. 2, 1973, pp. 78-83.
- Dogaru, Florin, *Găgăuzia (Găgăuz-Yeri)*, disponibil la: <http://istoria.md/articol/202/>.
- Dron, Ion; Curoglo, Stepan, *Современная гагаузская топонимы и антропонимы* [*Toponimia și antroponimia găgăuză modernă*], Chişinău, 1989.
- Duminiță, Ivan, *Бессарабские болгары и гагаузы во взглядах румынского писателя и политика Георге А. Куза* [*Bulgarii și găgăuzi basarabeni în viziunea scriitorului și politicianului român George A. Cuza*], în vol. *Bulgaria: Metropolă și diasporă*, Chişinău, 2013, pp. 301-318.

- Idem, „*Monografiile*” comunelor plasei Comrat, județul Tighina, din 1943, în „*Revista de Etnologie și Culturologie*”, XX, 2016, pp. 68-78.
- Idem, *Cu privire la modernizarea orașului Comrat în perioada interbelică (1918–1940)*, în „*Revista de Etnologie și Culturologie*”, XXIII, 2019, pp. 67-72.
- Idem, *К вопросу о болгарях и гагаузах в Сфатул Цэрий* [Cu privire la activitatea bulgarilor și găgăuzilor în Sfatul Țării], în *Буджак: от прошлого к настоящему (Сборник статей к 80-летию Ивана Федоровича Грека)* [Bugeac: de la trecut la prezent (Culegere de articole cu ocazia celei de-a 80-a aniversări a lui Ivan Fedorovici Grek)], vol. editat de Ivan Duminică, Chișinău, 2019, pp. 289-314.
- Idem, *Гагаузы межвоенной Бессарабии в отчетах румынской сигуранцы* [Găgăuzii din Basarabia interbelică în rapoartele Siguranței românești], în *Молдова и Гагаузия в контексте истории развития молдавской государственности. Тезисы докладов* [Moldova și Găgăuzia în contextul istoriei dezvoltării statalității moldovenești], Comrat, 2019, pp. 76-80.
- Idem, *Депортация на в 1949 на юге Бессарабии. Воспоминания гагаузов, очевидцев тех лет из г. Чадыр-Лунга* [Deportările din 1949 în sudul Basarabiei. Memorii ale Găgăuzului, martori oculari din acei ani din orașul Ceadâr-Lunga], disponibil la: <https://liternet.bg/publish26/ivan-duminika/deportacia.htm>.
- Fadeiceva, M. A., *Национальный вопрос – ключи к решению современных этнических вопросов* [Întrebare națională – cheia rezolvării problemelor etnice moderne], în „*Философия и общество*” [„Filosofie și societate”], nr. 3, 2013, pp. 77-86.
- Fedotov, G., *Судьба империй* [Soarta imperiilor], în vol. *Новый град. Сборник статей* [Orașul nou. Colecție de articole], New York, 1952, pp. 171-199.
- Gangloff, Sylvie, *L’émancipation politique des Gagaouzes, turcophones chrétiens de Moldavie*, în „*Cahiers d’études sur la Méditerranée Orientale et le monde turco-iranien*”, 23, 1997, pp. 230-258.
- Eadem, *Controverses et débats sur l’origine, l’histoire et l’identité des Gagaouzes, turcophones chrétiens de Moldavie*, Bordeaux, 2002.
- Grigoriadis, Ioannis; Shahin, Evgeniia, *Between Ethnic group and Nation: Mihail Çakir Histories of the Gagauz*, în „*East European Politics and Societies*”, disponibil online: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0888325420937803>.
- Grek, Ivan, *The activity of Paisius of Hilandar and M. Chakira: common and specific*, în „*Rusin*”, nr. 1 (43), 2016, pp. 285-307.

- Guboglo, Mihail, *Русский язык в этнополитической истории гагаузов: (вторая половина XX века)* [*Limba rusă în istoria etnopolitică a găgăuzilor: (a doua jumătate a secolului XX)*], Moscova, 2014.
- Hatlas, Jerzy, *Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII–начало XIX вв.)* [*Antroponimia „coloniștilor transdanubieni” (sfârșitul secolului al XVIII-lea–începutul secolului al XIX-lea)*], în „Stratum plus”, nr. 6, 2010, pp. 289-339.
- Hatlas, Jierzy; Zyromski, M., *Bucak'taki Gagauzların Hayatında Din*, în „Türklük Bilimi Araştırmaları”, 29, 2011, pp. 533-549.
- Hatlas, Jierzy, *The Gagauz people in Besarabia*, în „Słupskie Studia Historyczne”, 17, 2011, pp. 192-199.
- Idem, *Gagauzi w Bułgarii, w Moldawii oraz na Ukrainie – wybrane aspekty*, în „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”, XXII/2, 2015, pp. 101-116.
- Keiji, Sato, *Mobilization of Non-titular Ethnicities during the Last Years of the Soviet Union: Gagauzia, Transnistria, and the Lithuanian Poles*, în „Acta Slavica Iaponica”, 26, 2009, pp. 141-157.
- Koeppen, Pyotr von [Köppen, Peter], *Die Bulgaren in Bessarabien*, în „Bulletin de la Classe historico–philologique de l'Académie impériale des sciences de St. Petersburg”, XI, nr. 13–14, 1908, pp. 194-218.
- Kurt, Berker; Necati Demir, *Gagauz Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Konuşma Becerisinin Değerlendirilmesi*, în „Türk Eğitim Bilimleri Dergisi”, vol. 14, nr. 2, 2016, pp. 69-88.
- Kvilincova, Elizaveta, *Гаузоведению в молдавской этнологии (100 летний путь)* [*Găgăuzologia în etnologia moldovenească (drumul de 100 de ani)*], în „Buletin Științific. Revistă de etnografie, științele naturii și muzeologie”, 23 (36), 2015, pp. 386-392.
- Lebedeva, G. N., *Болгарские поселения в России – прошлое и настоящее* [*Așezările bulgare în Rusia – trecut și prezent*], în „Известия. Санкт-Петербургский Государственный Аграрный Университет” [„Izvestia. Universitatea de Stat de Agronomie din Sankt Petersburg”], nr. 111, 2015, pp. 129-133.
- Maļņev, Denis, *Бессарабский вопрос в годы Гражданской войны в России* [*Problema basarabeană în anii războiului civil din Rusia*], în „Проблемы национальной стратегии” [„Probleme de strategie națională”], nr. 4 (9), 2011, pp. 162-183.

- Marunevici, Maria, *История гагаузского народа* [*Istoria poporului găgăuz*], Comrat, 2003.
- Măcriș, Anatol, *Găgăuzii din Basarabia*, București, 2003.
- Idem, *Găgăuzii cred în ziua de mâine*, București, 2004.
- Idem, *Găgăuzii în literatura și publicistica română*, București, 2007.
- Idem, *Găgăuzii*, București, 2008.
- Menz, Astrid, *The Gagauz Between Christianity and Turkishness*, în *Cultural Changes in the Turkic World*, vol. editat de Filiz Kırıl, Barbara Pusch, Claus Schönig, Arus Yumul, Würzburg, 2007, pp. 123-130.
- Meșeriuc, Ion, *Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812–1820 гг* [*Lupta împotriva iobăgiei a bulgarilor și găgăuzilor în Basarabia în anii 1812–1820*], Chișinău, 1957.
- Moșcov, Valentin, *Гагаузы бендерского уезда* [*Găgăuzii din județul Bender*], Chișinău, 2004.
- Necrasov, Olga, *Problema originilor găgăuzilor și structura antropologică a acestui grup etnic*, în *Basarabia – recurs la identitate*, vol. editat de Costică Asăvoaie și Vasile Munteanu, Iași, 2000, pp. 161-187.
- Nistor, Ion, *Așezările bulgare și găgăuțe din Basarabia*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a III-a, t. XXVI, 1943–1944, pp. 355-393.
- Novacov, Sava, *Социально-экономическое развитие болгарский и гагаузских сел южной Бессарабия (1857–1918)* [*Dezvoltarea socio-economică a satelor bulgărești și găgăuze din sudul Basarabiei (1857–1918)*], Chișinău, 2004.
- Paștova, Ana; Anikin, Nikita, *The Evolution of Civil and Ethnic Identities of Moldova Ethnic Groups in the Context of Ethnic and Ethno-Regional Cultural Projects Formation*, în „Humanitarian Vector”, XII, nr. 1, 2017, pp. 31-36.
- Paștova, Ana, *Феномен религиозности гагаузов* [*Fenomenul religiozității la găgăuzi*], disponibil la: http://serin.su/index/fenomen_religioznosti_gagauzov_papcova_a_k/0-44.
- Pokrovskaya, Liudmila, *Мусульманские элементы системы христианской религиозной терминологии гагаузов* [*Elementele musulmane ale sistemului de terminologie religioasă creștină a găgăuzilor*], în „Советская этнография” [„Etnografia sovietică”], nr. 1, 1974, pp. 139-144.
- Eadem, *Современный гагаузский язык* [*Limba găgăuză modernă*], Comrat, 1997.

- Putină, Natalia; Rusnac, Gheorghe, *Determinantele geopolitice și culturale externe ale găgăuzilor din Republica Moldova*, în „Moldoscopie”, nr. 2 (53), 2011, pp. 108-117.
- Radova, Olga, *Этнодемографическое развитие гагаузов Бессарабии в конце [Evoluția demografică a găgăuzilor în Basarabia (sfârșitul secolului al XVIII-lea–începutul secolului al XIX-lea)]*, Chișinău, 2002.
- Rusev, Nicolai, *Задунайские переселенцы в молдавских грамотах конца XVIII–начала XIX в. [Coloniștii transdanubieni în hărțile moldovenești de la sfârșitul secolului al XVIII–începutul secolului al XIX-lea]*, în „Rusin”, nr. 1 (47), 2017, pp. 111-121.
- Sağlam, Nesibe Ayşe, *Post-Sovyet süreçte Gagauz kimliğinin yeniden üretilmesi üzerine sosyolojik bir araştırma*, Istanbul, 2009.
- Schlegel, Simon, *How could the Gagauz achieve autonomy and what has it achieved for them? A comparison among neighbours on the Moldova–Ukrainian border*, în „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, vol. 17, nr. 1, 2018, pp. 1-23.
- Sîrbu, Sergiu; Burlacu, Valentin, *Relațiile dintre puterea sovietică și populația Basarabiei în primul an de ocupație: 1940–1941*, în „Akademos”, nr. 2 (29), 2013, pp. 60-64.
- Stoicov, Vladimir, *Послевоенная коллективизация в Гагаузии (1946–1951) [Colectivizarea în Găgăuzia după Război (1946–1951)]*, disponibil la: <https://cyberleninka.ru/article/v/poslevoennaya-kollektivizatsiya-v-gagauzii-1946-1951>.
- Subotina, Irina, *Гагаузы: Динамика численности и изменение в расселение (вторая половина XX–начала XXI) [Găgăuzii: dinamica populației și migrația (a doua jumătate a secolului XX–începutului secolului XXI)]*, în „Этнографическое обозрение” [„Cercetarea etnografică”], nr. 5, 2008, pp. 115-133.
- Eadem, *Миграции и расселение гагаузов в XX–XXI вв. [Migrațiile și colonizarea găgăuzilor în secolele XX–XXI]*, în „Историческая этнология” [„Etnologie istorică”], III, nr. 1, 2018, pp. 43-68.
- Suleac, Serghei, *Этнодемографические процессы в Бессарабии в XIX–начале XX в. [Procese etnodemografice în Basarabia în secolul XIX–începutul secolului XX]*, în „Rusin”, nr. 1 (27), 2012, pp. 6-26.
- Şabaşov, Andrei, *Проблема этногенеза гагаузов в историографии [Probleme istoriografice ale etnogenezei găgăuzilor]*, în vol. *История и культура гагаузов [Istoria și cultura găgăuzilor]*, Comrat–Chișinău, 2006, pp. 8-15.

- Idem, *Гагаузы – реликт средневековый тюркских народов восточной Европе (тюрко-болгар, печенегих, огузов, половцев): по материалу языка и культуры* [*Găgăuzii – relict medieval al popoarelor turcice din Europa de est (proto-bulgarii, pecenegii, oguzii, polovții): după materialele de limbă și cultură*], din materialele publicate în volumul conferinței științifice internaționale, 28–30 mai 2008, Comrat–Chișinău, 2008, pp. 304-315.
- Șornikov, Piotr; Bulgar, Stepan, *Социально-культурное состояние гагаузов в годы румынской оккупации* [*Situația socio-culturală a găgăuzilor în timpul ocupației românești*], în vol. *История и культура гагаузов* [*Istoria și cultura găgăuzilor*], Comrat–Chișinău, 2006.
- Tașcă, Mihai, *Arhivele comunismului: recrutarea tinerilor în „școli de muncă”, metodă de epurare etnică a Basarabiei*, disponibil la: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/arhivele-comunismului-recrutarea-tinerilor-in-scoli-de-munca-metoda-de-epurare-etnica-a-basarabiei>.
- Tomuleț, Valentin, *Coloniștii transdanubieni în statistica rusă din 1844*, în *Relațiile moldo-bulgare: istorie și cultură / Молдовско-Български връзки: История и Култура*, vol. editat de Nikolai Cervencov și Ivan Duminică, Chișinău, 2016, pp. 106-126.
- Țibrigan, Nicolae, *Aspecte de securitate socială: românii și găgăuzii din Basarabia (1812–1918)*, în „Revista de Științe Politice și Relații Internaționale”, XV, nr. 1, 2018, pp. 33-52.
- Țvircun, Vitalie; Duminică, Ivan; Sîrf, Vitalie (edit.), *Protoiereul Mihail Ceachir: articole privind istoria și cultura găgăuzilor din Basarabia*, colecție de articole publicate în revista „Viața Basarabiei”, Chișinău, 2018.
- Țvircun, Victor; Tverdohle, Aurel, *File din istoria stabilirii relațiilor bilaterale între Republica Moldova și Republica Turcia*, disponibil la: http://cogito.ucdc.ro/2012/vol4n1/ro/5_filedinistoriastabiliriirelatiiorbilateralevictortvircunaurelterverdohleb.pdf.
- Webster, John, *Parliamentary majorities and national minorities: Moldova's accommodation of the Gagauz*, Oxford, 2007.
- Wittek, Paul, *Yazijioghlu 'Alī on the Christian Turks of the Dobruja*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, vol. 14, nr. 3, 1952, pp. 639-668.
- Wöber, Siegfried, *Making or Breaking the Republic of Moldova? The Autonomy of Gagauzia*, în „European Diversity and Autonomy Papers”, nr. 2, 2013, pp. 5-52.

- *** *Гагаузия и Приднестровье: проблема Молдавской Конфедерации [Găgăuzia și Transnistria: problema Confederației Moldovenești]*, în „Палітычная сфера” [„Sfera politicii”], nr. 2, 2003, pp. 45-55.
- *** *История и культура гагаузов [Istoria și cultura găgăuzilor]*, Comrat–Chișinău, 2006.
- *** *Историческая справка о гагаузов [Informații istorice despre găgăuzi]*, disponibil la: <http://www.gagauzia.md/pageview.php?l=ru&idc=98&nod=1&>.
- *** *Жаркое лето 1940 г. Первые репрессии в гагаузии [Vara fierbinte a anului 1940. Primele măsuri de reprimare în Găgăuzia]*, disponibil la: https://storiesfrombudjak.blogspot.com/2020/07/1940.html?fbclid=IwAR11UbovDLzruQ_nOP1XikFA4Ty5Vk83CIERiP1oiAdW4Me7d8kD17xmTW0.

Website-uri

- <http://www.e-democracy.md/files/elections/bascan2015/electoral-program-irina-vlah-2015-ru.pdf>.
- <http://www.infotag.md/rebellion-en/183355/>.
- <https://gagauzinfo.md/g3/844-v-komrate-v-den-pobedy-proshjol-parad.html>.
- <https://gagauzinfo.md/top2/38922-narodnoe-sobranie-ne-smoglo-uchredit-den-pamyati-zhertv-goloda-1946-1947-godov.html>.
- <https://jamestown.org/program/the-gagauz-referendum-in-moldova-a-russian-political-weapon/>.
- <https://moldova.europalibera.org/a/27916820.html>; <https://cotidianul.md/2019/05/30/cine-este-dmitri-kozak-si-ce-prevedea-planul-sau-care-a-scos-zeci-de-mii-de-moldoveni-in-strada/>.
- <https://newsmaker.md/rus/novosti/gud-bay-lenin-kak-v-komrate-popytka-pereimenovat-ulitsu-lenina-vstretila-soprotivl-40459/>.
- <https://nokta.md/reportage/ne-politizirujte-golod-v-gagauzii-1946-1947/>.
- <https://novostipmr.com/ru/news/16-07-30/vlah-interesy-gagauzii-i-rossii-sovpadayut>.
- <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/v-komrate-sobrali-bolee-1000-podpisei-protiv-pereimenovaniia-ulitsy-lenina>.
- <https://romania.mfa.gov.ua/ro/news/64702-panglica-sf-gheorghe-nu-are-nimic-comun-cu-biritorii-celui-de-al-doilea-razboi-mondial>.
- <https://www.dw.com/ro/acordul-de-asociere-moldova-ue-a-fost-parafat/a-17261809>.

- <https://www.mediafax.ro/economic/rusia-interzice-importurile-de-vin-din-republica-moldova-11311025>.
- <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-03-10/gagauzia-growing-separatism-moldova>.